

Šlosar, Dušan

[Šipková, Milena. Stavba věty v mluvených projevech: syntax hanáckých nářečí]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1995, vol. 44, iss. A43, pp. 156-158

ISBN 80-210-1192-0

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101018>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Milena Šípková: *Stavba věty v mluvených projevech. Syntax hanáckých nářečí*. Jinočany. II & H 1993, 192 str. (ISBN 80-85787-31-8).

Právem nazvala autorka svůj popis syntaxe středomoravského teritoriálního dialektu Stavba věty v mluvených projevech. Její monografie znamená další pokrok v úsilí o komplexní postižení nářeční syntaxe tím, že se neomezuje na analýzu jevů majících paralely ve spisovném jazyce a na krajové odlišnosti, nýbrž soustřeďuje se na jevy charakteristické vůbec pro jazykové projevy mluvené, k jejichž specifickým rysům počítá autorka jejich nepřipravenost, situační zakotvenost a z ní plynoucí možnost využívat prostředků neverbálních (prozodických i motorických). Materiálovým východiskem práce jsou živé promluvy zaznamenané ve 20 vesnických lokalitách vybraných stejnoměrně z celé oblasti středomoravských (hanáckých) dialektů.

Z tohoto pojetí vyplývají pro autorku četné problémy, mezi nimiž dominuje hodnocení nalezených jevů jako „spisovných“, či „nářečních“. Svoje řešení vykládá autorka na str. 14–17. Základním teroretickým východiskem je jí pojetí nářeční syntaxe jako živého pokračování předpisemného stadia jazyka. Podle našeho názoru je oprávněné s jistým omezením: teritoriální dialekty zůstaly sice navždy nekodifikovaným útvarem mluveným, jehož promluvy jsou vždy situačně zakotvené, a nemusejí tedy specifickými syntaktickými prostředky nahrazovat nepřítomnost adresáta, mimojazykové situace, prostředky prozodické, mimické a jiné. Avšak i monoglosní nářeční mluvčí nežili ani nežijí v úplné izolaci od spisovného jazyka; této skutečnosti však autorka přikládá podle našeho mínění příliš malou důležitost. (Ve Shrnutí na str. 159 dokonce tvrdí, že „do nářečí neproniká nic ze spisovné syntaxe, co už v něm není.“) A přece řada syntaktických jevů i do ryze nářečního úzu z intelektualizovaného kulturního jazyka pronikla (namátkou např. vykání a plurál úcty, konstituování modálních sloves, konstituování přípustky, přípustkové *i když*, vysvětlovač *vždyt*, disimilované vylučovač *bud – nebo*, vazby typu *je k nezaplacení* apod.). Ovšem nesporné je, že jevy mluveného jazyka zůstávají rozhodující složkou nářeční syntaxe; o tom nás přesvědčují všechny následující výklady.

Zhruba první polovina monografie je věnována větě viděné prizmatem komunikativního záměru, mírou jistoty o platnosti výpovědi, dále modalitě, větám bezpodmětým a deagentním a pak možnostem vyjadřování jednotlivých větných členů. Autorka se tu přiklonila k tradičnějšímu větnečlenskému uspořádání proto, aby odbornému čtenáři usnadnila percepci textu a srovnání s dosavadními popisy. Cílem jejího pojednání je však postižení funkční sémantiky; proto tu nacházíme prostředky vyjádření námitky, ohrazení, varovného upozornění, varování, nesouhlasu, odmítnutí, zklamání, výčitky, výstrahy, výtky, napomenutí, prosby, návrhu, rady, doporučení, údivu atd. na různých místech. Jemná škála odstínů tu není apriorní; autorka přesvědčivě ukazuje, že – někdy i na rozdíl od spisovného jazyka – nářečí prostředky k vyjádření tak diferencovaných funkcí disponuje. Obdobně vyjadřování modálních významů nutnosti, možnosti a záměru (str. 49–55) se neomezuje jen na tyto tři kategoriální funkce, nýbrž sleduje i vyjádření povinnosti, záhodnosti, dovolení, schopnosti, úmyslu, ochoty, zájmu...

K výkladům o větách s formou interogativní (s. 28n.) je třeba poznamenat, že kondicionál vyjadřuje především děj nereálný, tedy např. takový, o jehož platnosti není mluvčí plně přesvědčen. Proto není podle našeho názoru třeba předpokládat, že např. věta *klíčcama be to nešlo?* vyjadřuje děj podmíněný. Na rozdíl od spisovného jazyka je kondicionál k vyjádření nejistoty v dialektu téměř stejně frekventovaný jako ve staré češtině.

Mezi výklad o komunikativním záměru a o vyjádření jistoty a výklad o modalitě vložila autorka přehledné pojednání o větách bezpodmětých a deagentních (druhé se liší stejně jako ve spisovném jazyce od prvních tím, že odsouvají agens z místa subjektu). Do § 77 (věty s *mit* + trpné participium) je možno vnést korekturu v tom smyslu, že to, co tu konkuruje adjektivizovanému trpnému participiu, není „činné participium“, nýbrž výsledková deverbální adjektiva (typ *převlíklé, zbledlé*...). Dominance rezultativnosti i v nářečních tzv. participiích pasivních se mj. projevuje v existenci nářečních derivátů typu *utečený*. (Ostatně ani o spisovných deverbálních adjektivech typu *zašlý, zbledlý* nelze tvrdit, že to jsou adjektivizovaná participia aktivní.) Tato ryze terminologická poznámka ovšem nic nemění na podstatě věci: na správně vystiženém místě těchto deverbálních adjektiv v deagentních větách.

K zevrubnému pojednání o přívlastku (72–76) dodejme pochybnost o tvrzení, že kladení přívlastkového infinitivu za určované substantivum je důsledkem aditivní výstavby výpovědi (str. 76). Takové postavení je pravidlem i ve staročeských psaných památkách (*toť jest ten pokrm jesti „pokrm k jedení“ a to pitie piti „nápoj k pití“*). Postpozice tu měla významotvornou funkci, neboť odlišná sekvence *spona + infinitiv + substantivum* se interpretovala jako konstrukce modální (*jest jesti ten pokrm „je třeba, nutno jíst pokrm“*).

Autorčiny doklady na běžně příslovečné určení účinku ve formě prostého akuzativu ze str. 80 (např. *choďil, ga'e rostrhani, aji v ned'elo*) pomáhají vyřešit otázku, zda je v obdobných spisovných konstrukcích nutno předpokládat elizi přechodníku *maje*, jednoznačným odmítnutím této eventuality.

S obdobným zřením ke specifčnosti mluvených projevů je zpracován celý oddíl o souvětí. Je pro něj charakteristická stejně citlivá analýza materiálu a postižení funkčních jemností jako ve výkladech první části knihy. (Charakteristická je třeba splývavá hranice mezi souvětím přípustkovým a odporovacím.)

Uvádíme tu jen několik nepodstatných připomínek k některým detailům. Centrálně hanácké a východohanácké podmínkové *-li* má vzdor autorčině skepsi obdobu i v dialektech východomoravských, arcíř v podobě *-i*, která patrně vznikla perintegrací se zakončením participia I-ového (*volal-li > volal-i*); funkčně i příklonným charakterem je však s *-li* zcela totožné.

I využití kondicionálu v souvětí, konkrétně zde ve větách výjimečných (*nic si nepřijo, jenom debe se ten chlapig hozdravil* – str. 122), není signálem podmíněnosti děje, nýbrž i tu v něm vidíme – jako ve většině podobných případů, viz také výše k str. 28n. – vyjádření nereálnosti děje. To je i případ děje „jen představovaného“: *já nepotřebojo, leda bes to vzal z méch peňes* (str. 122).

Staročeské paralely k nářečním souvětím typu *keré kréčř nemňel práco, choďil spravovat ceste* nejsou časté: např. *Kteřř běchu zbiti řěci, skladše, král káza je sžeci* (Alx.). Z toho lze usuzovat, že tu, v raných psaných památkách, mohou být ještě přímým reflexem konstrukce mluvené. Na to ukazují i další nepřilíhající frekventovaně zvláštnosti našeho staročeského dokladu: elize akuzativního zájmena (*ty skladše*) a heteroagentnost přechodníku *skladše*.

Výklad o slovosledu (s. 138–145) přináší množství zajímavých dokladů, které rozptylují řadu domněnek o improvizacním charakteru slovosledu v mluvených textech: v koncovém postavení stává za jistých okolností VF, výrazy bez větněčlenské funkce (zájmena, částice, příslovce, reflexivní *se, si*), naopak v počátečním postavení dokonce i příklonky apod. Zvláště významné je vyšetření případů, kdy má slovosled funkci prostředku gramatické stavby (s. 140–143): postponovaný shodný přívlastek ve funkci rozlišovací a expresivní, anteponovaný shodný přívlastek substantivní, běžná je antepozice neshodného přívlastku, koncové postavení infinitivu v různých funkcích apod.

Další důležitou částí monografie je výklad o osamostatňování východiskových a jádrových složek výpovědi. Jde o předsouvání tematických složek či naopak o jejich přičleňování a o předsouvání složek rematických. Z bohatého analyzovaného materiálu je zřejmé, že tu nejde pouze o důsledek nedostatečné větné perspektivy při spontánním mluvení, nýbrž že toto uspořádání je modelové a má funkce zřetelové, vysvětlovací, vyjádření údivu, specifičací a zpřesňovací. Také tyto poznatky mají platnost širší než jen pro teritoriální dialekt.

Devět ukázek souvislých textů dosvědčuje, že výchozím materiálem jsou živé spontánní projevy mluvčích staré generace (nar. 1904–1922).

Závěrečné shrnutí rekapituluje teoretické poznatky. Soudíme, že obírat se syntaktickými archaismy (jejichž specifčnosti si je ovšem autorka dobře vědoma, odlišujíc archaismy mluvenostní od archaismů konstrukčních) má smysl pouze pro obecné konstatování, že dialekt *a* je syntakticky archaičtější než dialekt *b*. Ve vlastní struktuře má však konstatování starobylosti jevů význam podružný vzhledem k tomu, že poměřovacím kritériem přitom nutně zůstává jazyk spisovný, který se musel syntakticky přetvořit s tím, jak se stal psaným, kdežto jazyk mluvený zůstal této přestavby syntaxe ušetřen. Mnohem důležitější je ovšem odlišování jevů regionálních od nadregionálních a centrálních od periferních.

Monografie Mileny Šipkové jednak doplnila naše znalosti o syntaxi moravských dialektů zvrubným popisem důležitého typu středomoravského, jednak přispěla k propracování obecné teorie mluvených projevů. Obojího se zhostila s přesvědčivým úspěchem.

Dušan Šlosar

Jozef Štolc: *Slovenská dialektológia*. Bratislava, Veda 1994. 177 s. + 37 máp. (ISBN 80-224-0036-X)

Po viac ako trinástich rokoch, ktoré uplynuli od skonu popredného slovenského lingvistu a predovšetkým zanieteného dialektológa univ. profesora PhDr. Jozefa Štolca, DrSc., vyšla posmrtno jeho monografická práca *Slovenská dialektológia*. Vydanie tohto závažného diela z jeho pozostalosti sa uskutočnilo vďaka starostlivosti spolupracovníkov z Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave za finančnej podpory Fondu kultúry Pro Slovakia. Vedeckým redaktorom je Ján Kačala, člen korešpondent SAV. Eďične sa neľahkej úlohy ujal vedecký pracovník ústavu PhDr. Ivor Ripka, CSc. Dielo recenzoval dnes už, žiaľ, tiež nebohý, nám všetkým dobre známy brnenský univ. prof. PhDr. Arnošt Lamprecht, DrSc., a blízky spolupracovník prof. Štolca PhDr. Anton Habovštiak, CSc., ktorý sa vedno s ním podieľal i na realizácii kolektívneho I. zväzku *Atlasu slovenského jazyka*.

Slovenská dialektológia je syntetickým dielom, ktoré sumarizuje a zhŕňa výsledky celoživotného dialektologického výskumu prof. Štolca. Mal pre tento typ jazykovednej práce mimoriadne organizačné schopnosti. Vedel získavať spolupracovníkov a nadchnúť ich i pre tak náročnú a rozsiahlu akciu, akou bol celouzemný výskum fonologických a morfológických nárečových javov (asi v 2800 obciach Slovenska) pre nárečový atlas. Na tento účel vypracoval a vydal tlačou hneď po vojne v roku 1946 spolu s univ. prof. E. Paulinym podrobný dotazník (*Dotazník pre výskum slovenských nárečí*). V priebehu rokov 1947 – 1951, kedy pôsobil ako riaditeľ vtedajšieho Jazykovedného ústavu SAVU, sa skutočne výskum na celom území Slovenska aj dokončil a mohlo sa začať s prípravnými mapovacími prácami pre atlas.

Ako odchovanec prof. V. Vážneho, ktorý v rokoch prvej republiky pôsobil na Slovensku a ako prvý uskutočnil sondačný jazykovozemepisný prieskum slovenských nárečí vo vybraných lokalitách formou zasielania anketných lístkov, uvedomoval si prof. Štolc boj s časom pri výskume nárečí, ktoré sa rýchlym tempom nenávratne strácajú. Obetavo odchádza i za hranice, do oblastí obývaných slovenskými menšinami v Maďarsku a Juhoslávii, kde usilovne zapisuje a skúma tamjšie jazykové prejavy ľudí, ktorí tam kedysi odišli z rôznych končín Slovenska a svoje cenné pozorovania ukladá do monografií *Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku* (Bratislava 1949) a *Reč Slovákov v Juhoslávii I. Zvuková a gramatická stavba* (Bratislava 1968). Napokon i napriek nepriaznivému obdobiu, ktoré strávil v brnenskej pobočke Ústavu pro jazyk český ČSAV (1960–1963), práce v bratislavskom dialektologickom ústave pokračujú vďaka nadšeniu a obetavosti jeho spolupracovníkov. A tak v roku 1968 vychádza prvý zväzok *Atlasu slovenského jazyka (Vokalizmus a konsonantizmus)*, na ktorom participoval prof. Štolc ako hlavný autor a vedúci pracovnej skupiny. Druhý diel *Flexiu* vypracoval sám (Bratislava 1978, 1981), ale vydania mapovej časti atlasu, na ktorú sa najväčšmi tešil, sa tiež už nedožil.

Dielo *Slovenská dialektológia* je monografickým spracovaním všetkého, k čomu prof. Štolc v uvedených rokoch mimoriadne intenzívneho výskumu slovenských nárečí dospel. Je to odkaz ďalším generáciám, svedectvo toho, čo bolo, a čo už ťažko možno v rovnakej podobe nájsť dnes. V tom je mimoriadna hodnota uvedenej monografie, a preto je dobre, že vyšla, hoci i oneskorene, v dobe, kedy vznikol už celý rad ďalších dialektologických prác. Má svoju trvalú hodnotu a ako vraví J. Kačala v závere predhovoru „vydaním *Slovenskej dialektológie* spláca slovenská veda dlh, ktorý doteraz k J. Štolcovi v tomto smere mala“.

Monografia vychádza čo do materiálu i metodologicky z citovaných súborných prác prof. Štolca. Je to vlastne monografické spracovanie poznatkov a pozorovaní, ktoré získal pri práci predovšetkým na prvých dvoch dieloch *Atlasu slovenského jazyka*. Monografia sa opiera o nezvyčajne široký a podrobný jazykový materiál, ktorý nemá pri monografickom spracovaní nárečí obdoby.